

PAVYKUSI AR NEPAVYKUSI MOBILIZACIJA Į RAUDONĄJĄ ARMIJĄ?

TININIS, Vytautas. *Prievartinė mobilizacija į Raudonąją armiją*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2014. – 310, [1] p., [16] iliustr. lap. ISBN 978-609-8037-36-4

Darius Juodis

1944–1945 m. vykusi Lietuvos gyventojų prievartinė mobilizacija į Raudonąją armiją (RA) sovietinėje literatūroje buvo pateikiama kaip savanoriškas, visuomenės džiaugsmingai priimtas, teisėtas valdžios veiksmas. To meto rašytiniuose darbuose laikyta, jog Tarybų Lietuva yra neatsiejama TSRS dalis, o jos vyrų pilietinė pareiga buvo kovoti už savąją valstybę. Parodomasis stojimas į RA turėjo dar kartą pademonstruoti, jog lietuvių tauta pritaria „pasirinktam“ sovietizacijos keliui. Kaip vyko ši mobilizacija? Kokios priemonės buvo pasitelktos jai įvykdyti? Kokie pasiekti rezultatai? Koks likimas laukė mobilizuotųjų mokymuose ir fronte? Tokie ir daugelis kitų klausimų taip ir liko iš esmės neatsakyti ar iš viso nepaliesti sovietinėje istorinėje literatūroje. O atsakymų į šiuos klausimus ieškojimas atsiskleidžia recenzuojamoje knygoje. Taip pat išlieka probleminis klausimas, kodėl Lietuvos gyventojų mobilizacija į carinę kariuomenę Pirmojo pasaulinio karo metais, nacių bandymai mobilizuoti vyrus į savo karines pajėgas liko iki galo neįgyvendinti, o sovietų valdžia sugebėjo mobilizuoti didžiules lietuvių pajėgas į savąją kariuomenę. Be to, tai vyko tuomet, kai dauguma lietuvių neturėjo motyvacijos, kitais žodžiais tariant, noro rizikuoti savo gyvybe fronte ir kovoti dėl svetimų interesų. Atsakymo, kodėl viskas taip atsitiko, irgi galima ieškoti šioje knygoje.

Knygų, skirtų sovietmečio Lietuvoje istorijai¹, dokumentų rinkinių² ir straipsnių autorius istorikas Vytautas Tininis apsiėmė aprašyti ir išnagrinėti vieną iš sovietmečio procesų – prievartinę Lietuvos gyventojų mobilizaciją į Raudonąją armiją. Autorius turėjo nemenką istorinių žinių bagažą, kas jam turbūt palengvino jo tiriamąjį darbą. Šis knyga yra jo kruopštaus darbo rezultatas. Tema, nagrinėjama joje, tebuvo tik paliesta lietuvių istorinėje literatūroje, o dabar šiai plačiai temai paskirta atskira knyga.

Knygą, be įvado, išvadų, priedų, sudaro aštuoni skyriai, kuriuose aptariami atskiri su mobilizacija susiję aspektai, taip pat pateikiamas aprašomų įvykių istorinis konteks-

¹ TININIS, V. *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*. Vilnius, 1994, TININIS, V. *Sniečkus. 33 metai valdžioje: Antano Sniečkaus biografinė apybraiža*. Vilnius, 1995 (2 laida: Vilnius, 2000).

² TININIS, V. *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953 m. T. 1–3*. Vilnius, 2003.

tas. Darbe galime aptikti gausybę įvairių įvykių detalių, surastų ir paimtų iš archyvinių šaltinių ar publikuotos istorinės medžiagos. Rašant knygą, daugiausia naudotasi Lietuvos ypatingajame archyve saugomais (LKP ir SSRS saugumo struktūrų) dokumentais, taip pat Lietuvos centrinio valstybės archyvo medžiaga. Dėl suprantamų objektyvių priežasčių autorius negalėjo pasinaudoti Rusijos karo archyvų medžiaga, kuri dar labiau būtų praturtinusi monografiją. Istorikas pateikė daug statistinių duomenų, kuriuos surasti ir nustatyti jų patikimumą nebuvo taip jau lengva, nes, pasak autoriaus, „susidurta su painiava“ (p. 15). Bet jis ieškojo ir surado, kurie statistiniai duomenys yra labiau tikėtini ir objektyvūs.

I skyriuje „Lietuvos sovietinė reokupacija – Raudonosios armijos sugrįžimas“ aprašomi įvykiai sukasi apie Raudonosios armijos sugrįžimo į Lietuvą aplinkybes. Skiriamas dėmesys aprašyti raudonarmiečių vykdytą savivaliavimą (dažniausiai plėšikavimą) visame krašte. Aukščiausioji SSRS vadovybė tokių nestabdė. Cituojami dokumentai rodo, kaip Sovietų Lietuvos atstovai matė šiuos nusikaltimus. Toks jų matymas netenkino Kremliaus atsiųstų atstovų (p. 35). Šių įvykių fone prasidėjo prievartinė Lietuvos vyrų mobilizacija, kurią gyventojai pradėjo boikotuoti, į RA. Nuolatinis raudonarmiečių savivaliavimas dar labiau pakenkė sovietų valdžios įvaizdžiui ir paskelbtai mobilizacijai. Gaudama ataskaitas, sovietų vadovybė turėjo gerai žinoti apie gyventojų nuotaikas. Apie jas galima buvo spręsti vien iš to, kad tik maža dalis pašauktųjų savo noru ėjo į naujokų surinkimo punktus. Mobilizacija turėjo demonstruoti, kad Lietuva yra teisėta SSRS dalis, o išėjo atvirkštinis variantas, toks veiksmas sukėlė pasipriešinimą. Anot autoriaus, „prasidėjęs masinis mobilizacijos boikotas [...] virto didžiuliu partizaniniu judėjimu“ (p. 37).

Istorikas nuolat išskiria Lietuvos gyventojų mobilizacijos specifiką. Tai tik paryškina Sovietų Lietuvos „išskirtinumą“ Sovietų Sąjungoje. Mobilizacija šioje respublikoje išsiskyrė jau vien dėl nustatyto skirtingo šaukiamųjų amžiaus. Visoje SSRS į karą buvo imami 1899–1926 gimimo vyrai, o Lietuvoje mobilizuoti tik iki 35 metų (t. y. 1909–1926 gimimo) amžiaus. Autorius mano, jog ši tvarka nustatyta atsižvelgiant į LKP Pirmojo Sekretoriaus Antano Sniečkaus ir Lietuvos liaudies komisarų tarybos pirmininko Mečislovo Gedvilo raštą J. Stalinui, kuriame teigta, jog trūkstant specialistų ir darbingų žmonių Lietuvoje, jų šaukimas į RA gali turėti neigiamą įtaką „ūkio atkūrimo reikalui“ (p. 38).

Oficiali mobilizacijos pradžios data laikytina 1944 m. rugpjūčio 1 d. Lietuvoje pradėti steigti kariniai komisariatai, metų pabaigoje jų būta 26. Sėkmingesnę mobilizacijos eigą trukdė aplinkybė, jog sovietų valdžios atstovai neturėjo šaukiamųjų sąrašų. Pradžioje planuota mobilizuoti 74 tūkst. Lietuvos gyventojų, o galų gale paimta į RA per 100 tūkst. (p. 39). Taigi pirminiai planai buvo viršyti. Šiuo atveju galima diskutuoti esminiu klausimu: ar sovietų pastangos buvo jau tokios nesėkmingos?

Knygoje aprašomos nuo 1944 m. liepos mėnesio sklidusios neigiamos gyventojų nuotaikos dėl paskelbtos mobilizacijos. Neigiamos nuotaikos reikėsi nėjimu į mobilizacijos punktus, bėgimu iš kariuomenės. Informacija apie tai „griovė greitos mobilizacijos planus“ (p. 48). Todėl pradėta prievartinė mobilizacija, kuri, anot istoriko, buvo „esminis veiksnys, supriešinęs Lietuvos visuomenę su karo pabaigoje sugrįžusia sovietų valdžia“ (p. 52).

Antrasis skyrius „Prievartinė mobilizacija“ skiriamas pagrindinei knygos temai – sovietų vykdytai prievartinei mobilizacijai, jos eigai ir aplinkybėms. Šį prievartinį veiksma lydėjo miestuose pradėti masiniai gyventojų tikrinimai, o kaimuose – vyrų gaudynės su šaudymais. Knygoje pateikiami pavyzdžiai, iliustruojantys organizuotas gaudynes įvairiose Lietuvos apskrityse. Nuo 1944 m. liepos iki 1945 m. birželio mėn. iš viso galėjo būti sugaudyta per 44 tūkst. vengiančių tarnybos asmenų ir dezertyrų iš armijos (p. 58). Ne ką mažesnis galėjo būti besislapstančiųjų skaičius (p. 60), apie kurį valdžia neturėjo tikslių duomenų. Taip pat knygoje aprašoma, kaip žmonės „legaliai“ bandė vengti šaukimo (pvz., dokumentų gamyba). Istoriko tyrime pateikiamas apibendrintas prievartinės mobilizacijos rezultatas, parodantis, kad apie 58 tūkst. Lietuvos gyventojų patyrė represijas, o 5 tūkst. galėjo žūti (p. 67). Tai buvo nemaži skaičiai, jei juos lyginsime su partizanų patirtais nuostoliais ar lietuvių, žuvusių Antrojo pasaulinio karo frontuose, skaičiais.

Prievartinė mobilizacija vyko netolygiai, istorikas suskirsto ją į keturis laikotarpius: 1944 m. liepa–rugsėjis, 1944 m. spalio–lapkritis, 1944–1945 m. žiema, 1945 m. pavasaris. Trečiasis buvo išskirtinis, jis pasižymėjo žiauriausiomis represijomis Lietuvos gyventojų atžvilgiu. Taip pat metų sandūroje mobilizacija pasiekė savo kulminaciją, į kariuomenę paimta 36,8 tūkst. žmonių (p. 70). Paskui mobilizacijos mastai sumažėjo.

Oficialiais duomenimis, per visą laikotarpį vietoj planuotų 168 737 karo prievolinkų mobilizuoti 108 378 vyrai. Remdamasis šaltiniu, autorius nurodo mobilizuotųjų tautinę sudėtį: 72 947 buvo lietuviai, 20 230 lenkų, 4 248 rusai, ukrainiečiai, baltarusiai (p. 73). Daroma pagrįsta išvada, kad lyginant 1944 m. rugpjūčio mėn. planus su 1945 m. rezultatais, galima teigti, kad sovietų valdžia, pasitelkdama represijas, sugebėjo viršyti planą. Kituose poskyriuose istorikas aprašo sunkias mobilizuotųjų gyvenimo sąlygas, maisto stygių ir pan. Atskirai aprašo vadinamųjų sribų padėtį, pastarieji buvo prievolinkai, nepašaukti į armiją. Taip pat lygina mobilizacijas, vykusias kitose Baltijos šalyse, Vakarų Ukrainoje, Vakarų Baltarusijoje.

Atskirą trečiąjį skyrių autorius paskiria Lietuvos lenkų mobilizacijai. Autorius įžvelgia tarptautinę ir vidinę problematiką. Lenkija, nors ir okupuota, turėjo emigracinę vyriausybę ir jai paklūstančią Armiją Krajovą, taip pat veikė Maskvos palaikoma Lenkų patriotų sąjunga ir jai politiškai pavaldi Lenkijos liaudies kariuomenė. Vilniuje susidūrė šių skirtingų pusių politiniai interesai. Sovietų valdžiai reikėjo nuginkluoti Armiją

Krajoją, kuri turėjo kitokį nei sovietai požiūrį: vienas esminių skirtumų, kad Vilnius priklausė Lenkijai ir negalima jokia mobilizacija. Šiame regione vyravo nuolatinė įtampa, kurią sumažino prasidėjusi lenkų repatriacija. Sovietų represijos irgi skatino mobilizaciją. Mobilizuotųjų padaugėjo, kai buvo paskelbta, jog lenkai bus siunčiami į Lenkijos kariuomenę. Iš viso pasiūsta per 20 tūkst. lenkų (p. 95).

Ketvirtasis knygos skyrius „Represijos ir sovietinė teisė“ skirtas sovietų vykdytomis represijoms, apie kurias užsimenama beveik visose knygos dalyse. Autorius pažymi, kad žudynės tapo organizuotos ir masinės nuo 1944 m. rudens. Knygoje pateikta daug pavyzdžių iš skirtingų Lietuvos vietovių, tai rodo, kad represijos apėmė visą kraštą. Istorikas laikosi nuomonės, kad žudynės ir sodybų deginimas buvo sankcionuoti vadovybės (p. 101), ir daro prielaidą, jog trečdalis iš 11 065 žuvusiųjų 1944–1945 m. buvo neginkluoti, besislapstantys nuo tarnybos vyrai.

284

Dėl nežmoniškų gyvenimo sąlygų prasidėjo pašauktųjų dezertyravimas iš kariuomenės. 1944–1945 m. tik iš lietuviškųjų RA dalinių dezertyravo 6 767 kariai, iš jų 4 245 NKVD sulaikyti ar suimti, 2 522 legalizavosi ar pasidavė. Suimtieji buvo baudžiami, siunčiami į drausmės batalionus ar net lagerius. Lietuvos gyventojams taikyta SSRS baudžiamoji teisė, bet ir čia lietuviai turėjo išimčių. Nemaža dalis dezertyravusiųjų buvo tiesiog grąžinama į dalinius, aukščiausia bausmė taikyta retai (p. 113). Kiek kitokios bausmės taikytos vengusiems mobilizacijos. Kai kurie jų buvo nuteisti, bet 20 tūkst. perduoti kariniams komisariatams (p. 116). Taip pat sovietų valdžia leido daugiau kaip 30 tūkst. (kitais duomenimis, 40 tūkst.) vyrų legalizuotis, iš jų keli tūkstančiai buvo nuteisti. Pažymima, kad galiojo dvigubi standartai: pabėgusieji iš rusiškų dalinių bausti visu griežtumu, o iš lietuviškų junginių bausta tik nedidelė dalis (p. 117). Autorius teigia, kad 1944–1945 m. legalizavosi ir buvo sulaikyti 82 342 dezertyrai ar vengiantys mobilizacijos, 5 tūkst. galėjo žūti, vadinasi, tiek asmenų boikotavo RA tarnybą. Iš visų „sulaikytų ir atvykusių išpažinti kaltės“ buvo suimti 1 282 dezertyrai ir 5 145 šauktiniai (p. 118).

Penktajame skyriuje „Lietuvių kariai fronte Antrojo pasaulinio karo pabaigoje“ aprašomas jau pakliuvusiųjų į frontą gyvenimas. Nesama duomenų, kiek lietuvių pasiekė fronto liniją. Daugiausia lietuvių kovojo I ir III Baltarusijos, I ir II Ukrainos frontų kariuomenėse (ne mažiau kaip 100 divizijų sudėtyje). Mobilizuotieji Lietuvoje dalyvavo paskutinėse karinėse operacijose Rytprūsioje, Pomeranijoje, Kurše, Berlyne ir kt. Autoriaus apytiksliais duomenimis, karo veiksmuose galėjo dalyvauti apie 40 tūkst. Lietuvos karių, neskaitant lenkų. Kartu pasakoma, kad reikalingi išsamūs tyrimai, kurie patikslintų žuvusių fronte Lietuvos gyventojų skaičių (p. 121).

Autorius skiria dėmesį „lietuviškiausiems“ kariniams daliniams – 16-ajai divizijai ir 50-ajai šaulių atsargos divizijai. Knygoje pasakojama jų istorija po 1944 m. Štai 16-oji divizija po mobilizacijos Lietuvoje sulietuvėjo, bet tapo sovietų valdžiai politi-

kai nepatikima dėl prievarta į ją patekusių vyrų. Šiame kariniame dalinyje tarnybą eidavo asmenys iš „svetimų elementų“, tarnavę Vokietijos kariuomenės dalyse, kilę iš „buožių“ sluoksnių. Dėl gyvenimo sąlygų iš divizijos pradėjo dezertyruoti lietuviai. Knygoje minimos kautynės, kuriose dalyvavo naujai mobilizuoti žmonės iš Lietuvos. Aprašytos nesėkmingos kautynės Kurše ir patirti dideli nuostoliai. Autorius taip pat pažymi, kad nemaža dalis demobilizuotų karių tapo partinių ir administracinių įstai-
gų darbuotojais. 1947 m. iš 60 tūkst. demobilizuotųjų 8,5 tūkst. tapo LSSR valdžios darbuotojais (p. 129). Knygoje aprašyta 50-oji atsargos divizija, kuri pradžioje buvo dislokuota Jarceve (Smolensko srityje), o 1944 m. spalio–lapkričio mėnesį – Lietuvos poligonuose. Kaip ir 16-ojoje divizijoje, kariams teko patirti nepakeliamas buitines sąly-
gas. Taip pat dėl kalbų nemokėjimo vyko rusakalbių vadų ir lietuvių nesusikalbėjimas tiesiogine to žodžio prasme. Visos šios aplinkybės skatino dezertyravimą. Apgailė-
tiną karių padėtį rodo citatos, paimtos iš cenzūros konfiskuotų laiškų. Dezertyravi-
mas ir antisovietinių nuotaikų plitimas lėmė, kad 1945 m. sausio mėn. divizija buvo išformuota, o pulkai išsiųsti į kitas RA divizijas. Autorius konstatuoja, kad taip žlugo LSSR vadovybės norai suformuoti lietuvišką korpusą. Skyriaus gale istorikas įvertina, kad „lietuvių mobilizacija į RA tiek kariniu, tiek politiniu požiūriu buvo nesėkminga – 1944–1945 m. apie 80 tūkst. vyrų [...] nepakluso sovietiniams įstatymams ir savu noru nestojo į kariuomenę“ (p. 137). Sovietų valdžiai jie nebuvo patikimi.

Šeštajame skyriuje „Prievartinės mobilizacijos pabaiga“ aptariamos kelios temos. Sovietų valdžiai reikėjo spręsti besislapstančiųjų nuo mobilizacijos klausimą. Vienas pasirinktų būdų – kreipimaisi su raginimais pasiduoti, kitaip vadinami legalizacijos procesais. LSSR institucijos ir asmeniškai vietos valdžios skyriai – partiniai veikėjai ir NKVD skyrių viršininkai – vietose skelbė amnestijas ir ragino pasiduoti besislapstan-
čiuosius. Taip pat tokiomis priemonėmis siekta demoralizuoti partizaninį judėjimą. NKVD verbavo savą agentūrą iš legalizavusiųjų, ją nukreipdavo likusiesiems sunai-
kinti ar priversti pasiduoti. Iš viso Lietuvoje buvo paskelbtos trys visuotinės amnesti-
jos. 1945 m. vasario 9 d. paskelbtas J. Paleckio, M. Gedvilo, A. Sniečkaus kreipimasis „Į lietuvių tautą“ patyrė nesėkmę, nes legalizavosi tik 8 896 žmonės (p. 140). Darbu su legalizavusiais užsiėmė NKVD ir NKGB struktūros. 1945 m. birželio 3 d. LKP(b), LSSR Aukščiausioji Taryba, Liaudies komisarų taryba dar kartą kreipėsi ir paskelbė antrąją legalizaciją (p. 141). Taip pat 1945 m. liepos 7 d. paskelbta SSRS Aukščiausiosios Tarybos amnestija. Prie viso to į besislapstančiuosius kelis kartus kreipėsi LSSR NKVD komisaras J. Bartašiūnas. Tą jis darė 1945 m. gegužės 25 d. ir rugpjūčio 7 d. Teigiama, jog NKVD kariuomenės siautėjimai, teroras prieš partizanus ir taikius gyventojus davė rezultatą – besislapstantieji pradėjo legalizuotis. Tam įrodyti yra pateikiami duomenys. Nors dokumentuose skaičiai šiek tiek skiriasi, bet iš viso iki 1945 m. gruodžio 1 d. legalizavosi apie 36 tūkst. žmonių, iš jų per 6 tūkst. buvusių partizanų (p. 143). Autorius nurodo priežastis, kurios lėmė gausią legalizaciją: 1. Nu-

traukta mobilizacija į RA; 2. Oficialios valdžios garantijos, kurios užtikrino saugumą ir laisvę; 3. Ne visi besislapstantieji norėjo tapti partizanais; 4. Legalizuotis skatino giminės; 5. Lietuvos gyventojai nepajėgė išlaikyti daugiau nei 40 nelegaliai gyvenančių žmonių (p. 144). Tačiau tokia priemonė visiškai nenuslopino pasipriešinimo (p. 146). Legalizavęsi žmonės buvo toliau suiminėjami, nepaisant to, kad jiems buvo žadama amnestija. Trečiąją legalizaciją minėtasis J. Bartašiūnas paskelbė 1946 m. vasario 15 d. Šįkart nesilegalizavusiesiems jau buvo atvirai grasinama (p. 148), vėliau taip pat būta paraginimų. Mažėjant besislapstančiųjų, mažėjo legalizacijos mastai. 1946 m. legalizavosi tik apie 1 000 asmenų (p. 149). Knygoje aptariama Katalikų bažnyčios pozicija legalizacijos atžvilgiu. Bažnyčia, norėdama išlikti legaliai veikiančia institucija, negalėjo viešai pritarti partizanų kovai, o režimo netenkino neutrali dvasininkų laikysena. Tik pavieniai kunigai paskelbė atsisaukimus legalizuotis. Kokių tikslų vedami jie tai darė, neįmanoma nustatyti.

Šioje dalyje dėmesys skiriamas partizanų požiūriui į mobilizaciją ir legalizaciją. Kovotojai neigiamai žvelgė į šiuos veiksmus, kaip ir į kiekvieną sovietų valdžios potvarkį. Jie suvokė tai kaip dar vieną priemonę, skirtą sunaikinti partizaninį pasipriešinimą. Darbe pateikta konkrečių jų veiklos pavyzdžių: atsisaukimų leidyba, šauktinių surinkimo punktų užpuolimai, kvietimai stoti į partizanų gretas. Nurodoma, kad jau dalyvavę fronto kovose lietuviai nestojo į partizanų pusę, pasitaikydavo tik išskirtinių atvejų.

Septintasis skyrius pavadintas „Demobilizacija“, ji prasidėjo jau 1945 m. birželio mėn. Tais metais iš kariuomenės grįžo per 26 tūkst. karių (p. 160), o iki 1946 m. rugpjūčio mėn. – per 44 tūkst. (p. 161). Kaip pažymi autorius, statistiniai duomenys šiuo klausimu yra prieštaringi. 1947 m. pabaigoje Lietuvoje buvo apie 60 tūkst. karių (iš jų 43 tūkst. lietuvių) (p. 161). Istorikas aprašo buvusių karių socialinį aprūpinimą. Valdžia mokėjo pašalpas, atleido nuo valstybinių prievolių, mokesčių, teikė kitokią materialinę paramą. Anot autoriaus, „dokumentuose viskas atrodė gražu ir žmogiška“ (p. 165), bet buvusių karių skundai, prašymai, reikalavimai įvairioms įstaigoms rodė ką kita. „Socialinio aprūpinimo politika buvo propagandinio pobūdžio“, – teigiama knygoje. Daug problemų kildavo dėl aprūpinimo butais klausimų, nes gyvenamojo ploto miestuose trūko visiems. Galima teigti, kad tik praėjus dešimtmečiams buvo prisiminti veteranai. Autorius mano, kad pokario metais sovietų valdžia, teikdama paramą, manė, jog šie žmonės „turėjo tapti svarbia socialine grupe įtvirtinant Lietuvoje sovietų valdžią“ (p. 166), o kartu buvo „skaldoma Lietuvos visuomenė“. Iš viso Lietuvoje apsistojo apie 200 tūkst. demobilizuotų karių ir jų šeimos narių. Reziumuojama, kad šie žmonės tapo „socialine-politine valdžios atrama“ (p. 169).

Neatsakytas lieka klausimas, koks buvo žuvusių karių skaičius? Pagal tradiciją, sovietų pusė padaugindavo priešininko nuostolius, o savųjų sumažindavo. Be to, tikrasis žuvusiųjų skaičius buvo slepiamas. Nustatinėdamas žuvusiųjų skaičių, autorius rė-

mėsi LSSR Socialinės apsaugos ministerijos duomenimis, nes ši įstaiga teikė paramą žuvusiųjų šeimoms. Istorikas daro prielaidą, kad 1943–1945 m. galėjo žūti ne mažiau kaip 15 tūkst. Lietuvos karių (p. 175). Taip pat būta karo invalidų kategorijos: po karo Lietuvoje tokių žmonių gyveno daugiau nei 5 tūkst. (p. 175). Sovietų valdžia privalėjo rūpintis jų pensijomis, aprūpinti gyvenamuoju plotu. Šioje srityje pasitaikė daug tariamo rūpinimosi, mat patys karo invalidai išsakydavo nepasitenkinimą.

Karo metų prievartinės mobilizacijos istorija pratęsiama ir po 1950 metų: aštuntasis skyrius vadinasi „Prievartinė mobilizacija po Antrojo pasaulinio karo“. Po karo sovietų valdžia nuolat vykdė karinius mokymus. Štai 1946 m. birželio mėn. Lietuvos karinio rengimo punktuose baigėsi visuotinis karinių žinių patikrinimas, kuriame dalyvavo 14 391 žmogus (p. 181). Taip pat karinius kadrus rengė karinė-visuomeninė OSOAVIACHIM organizacija (Paramos gynybai, aviacinei ir cheminei statybai draugija). Kai kada šis darbas vykdytas formaliai. 1946–1949 m. visuotiniai Lietuvos gyventojų šaukimai į kariuomenę nevyko. Buvo vykdoma tik dalinė mobilizacija. Tai buvo išskirtinis atvejis SSRS kontekste. Autorius mano, kad taip atsitiko dėl to, jog sovietų valdžia nenorėjo sukelti nepasitenkinimo ir jaunuoliai nepapildytų partizanų gretų (p. 183). Kas metai į kariuomenę buvo šaukiama tik apie 3 tūkst., t. y. apie 10–20 proc., šaukiamojo amžiaus vyrų (p. 183). Jie visi vertinti kaip nepatikimi, todėl siųsti į statybos batalionus. Pakliuvę į dalinius, jaunuoliai susidurdavo su įvairiomis buitines problemomis ir netvarka. Pirmoji pokarinė visuotinė mobilizacija vyko 1950 m. pavasarį. Dar tuo metu palyginti nedidelė dalis šaukiamųjų prisijungė prie partizanų, į kariuomenę nusiųsta 24 280 lietuvių (p. 190). Į šaukimo punktus neatvyko 325 šauktiniai, dešimt iš jų buvo suimti, trys nuteisti. Nuteistųjų artimiesiems grėsė tremtis į Sibirą. Autorius pažymi, kad nei per šį, nei per vėlesnius šaukimus masinio kariuomenės boikoto jau nebuvo, toks veiksmas nesukėlė ryškesnio pasipriešinimo. Sovietų valdžios taikytos priemonės padarė savo.

Knygos prieduose publikuojamos ištraukos iš partizanų, asmenų, kuriuos palietė mobilizacija, karių prisiminimų. Juos skaitydamas, gali pažvelgti į įvykius per liudininčių suvokimo prizmę ir pamatyti kitus prievartinės mobilizacijos aspektus. Naudingos yra ir publikuojamos archyvinių dokumentų faksimilės. Perskaičius 35 dokumentus, gal kam gali susidaryti dar kitoks praeities vaizdas. Manytina, autorius siekė ne tik suformuoti vaizdą, bet ir duoti skaitytojui pačiam susidaryti savą nuomonę, skaitant knygos tekstą, prisiminimus, dokumentus. Darbą neabejotinai praturtina autoriaus parinktos iliustracijos.

Pabaigoje galima būtų paminėti kai kuriuos netikslumus, kurie galėjo atsirasti dėl korektūros reikalų. Štai teigiama, kad 16-oji divizija po kautynių prie Aleksejevkos daugiausia dalyvavo „šalutiniuose mūšiuose“ (p. 122). Iš tikrųjų ji dalyvavo 1943 m. Kursko mūšyje, kuris tikrai nevadintinas „šalutiniu“. Arba teigiama, jog ta pati divizija nedalyvavo „jokiuose Lietuvos „išvadavimo“ mūšiuose“ (p. 122). Nors rugpjūčio 18–

19 d. junginys dalyvavo kautynėse prie Šiaulių, apie tai pats autorius rašo (p. 124), o spalio mėn. – Žemaitijoje (p. 124).

Autorius teigia, kad „pasipriešinimo sovietiniam režimui mastas Lietuvoje nesusilpnėjo, atvirkščiai, 1945 m. antroje pusėje jis dar labiau išsiplėtė“ (p. 155). Neaišku, ar tai tikslus teiginys, nes 1945 m. partizaninis judėjimas patyrė didžiulių nuostolių, neliko didelių partizaninių būrių, nevyko didesnių partizaninių puolimų; norėdami išlikti, partizanai privalėjo dar labiau slapstytis, laikytis dar didesnės konspiracijos. Tai greičiau rodo kovos silpnėjimą, o ne stiprėjimą po 1945 m. Knygoje kai kuriais atvejais netiksliai nurodomos užimamos pareigos: štai minimas LSSR NKVD 2N skyriaus viršininkas I. Počkajus (p. 153), nors šis saugumietis dirbo tik NKGB (MGB) struktūroje, kur užėmė 2-ojo skyriaus (vėliau 2N) viršininko pareigas.

Visa tai neesminės pastabos, kurios jokių būdu nenuvertina pačios knygos reikšmingumo istoriografijoje. Šis darbas užpildo istorijos tarpsnį, apie kurį dažnai susidaro įspūdis, kad jau viskas pasakyta ir parašyta. Memuaruose gal jau daug kas ir pasakyta (bet irgi ne viskas), bet stalinizmo laikotarpis dar laukia nešališkų, politiškai neangažuotų, objektyvių istorikų vertinimo.